

БЪЛГАРО-ВИЗАНТИЙСКИ ОБЩУВАНИЯ В ЗАПАДНО-ЕВРОПЕЙСКАТА ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА ПРЕЗ XVI В.

(Мотивът за цар Ватран и рицаря Руджеро)

РАЯ ЗАИМОВА

Западноевропейската литература от XV в. продължава донякъде средновековната традиция на рицарския роман, който от Франция се разпространява в Северна Италия. Основата е преди всичко цикълът на Карл Велики. От него се вдъхновяват редица италиански поети, в чиито творби, за разлика от предходната епоха, се усеща както една по-умерена форма и съдържание, така и стремеж към изобразяване на човешката сила и достойнство. Зародилият се вкус към античното води до издаването на класически автори. Притокут на емигранти от византийските земи след падането на Цариград през 1453 г. и традиционното присъствие на византийската култура в италианските земи стават главната причина да се засилят издирването, преводът и издаването на византийските извори¹. Процесът е доста продължителен и с течение на времето тези извори, било то използвани чрез латинския им превод или директно цитирани по оригинала, навлизат в историческата литература, която отчасти подхранва художествената. В случая ще разгледам един доста любопитен мотив за българите и техния цар Ватран, който донякъде съдържа достоверна историческа информация и в същото време стои малко встрани от ренесансовия историографски модел.

Още през XV в. Боярдо пише в Италия „Влюбеният Ролан“². Сюжетът му е бил черпан както от епиката на Карл Велики, така и от бретонския цикъл. Тази творба е била предназначена за аристократичната публика. Поради големия ѝ успех поемата претърпяла няколко публикации между 1483 и 1496 г. След смъртта на поета интересът към поемата му пресъхва и тогава Л. Ариосто продължава недовършения от Боярдо разказ, като в 1516 г. издава след благословията на покровителката си Изабела д'Есте „Бесният Ролан“ в 40 песни³.

На цялата сюжетна линия на тази творба няма да се спирам, а ще обърна внимание само на един определен момент от нея: събитията при Белград и ролята на рицаря Руджеро. На тази тема Ив. Шишманов се е спрял в едно свое изследване от началото на нашия век. Въпросният мотив заслужава да се разгледа в светлината на информацията, която имам днес.

Второто издание на въпросната поема датира от 1521 г. — без промяна на обема, а само с преработка на някои от песните. Явно подтикнат от придоби-

¹ A. Pertusi. *Storiografia umanistica e mondo bizantino*. Palermo, 1967, 8—23.

² M. M. Bojardo. *Orlando innamorato*. Milano, 1878.

³ Ив. Шишманов. Избрани съчинения. Т. II. С., 1966, 382—383; L. Ariosto. *Orlando Furioso*. Firenze, 1970.

тата популярност, Ариосто прави последна преработка и допълнение, като в 1532 г. я издава отново, но този път с 46 песни⁴. Именно тук, в това допълнение на „Бесният Ролан“, от 44 до 46 песен, намираме като действащи лица някои византийци и българи. Трябва да се спомене, че присъствието им не се изчерпва само в „Бесният Ролан“ на Ариосто. Няколко години по-късно ги срещаме и у Панфило, който издава през 1555 г. във Венеция „Любовта на Руджерето, син на Руджеро, цар на България“ (46 песни), с подобен сюжет, но тази поема има много по-малък успех от първообраза си⁵. Испанският поет Педро де Падиля е публикувал през 1575 г. сборник с поеми, озаглавен „Поетична съкровищница“, където въпросният мотив е отново налице⁶. Седем години по-късно, в 1582 г., известният за времето си френски поет Робер Гарние пише драмата „Брадаманда“ пак с черпана от Ариосто идея и с подобно разработен мотив за българите⁷.

В какво се състои този епизод? В общи линии той се отнася до българо-византийските връзки през средновековието и до владенията на България в Белградско-Браничевската област. Живеещите там българи имат цар на име Ватран. Те водят битка с византийците в Белградската област. Победени са от император Константин и сина му Лъв. Ив. Шишманов предполага⁸, че става дума за византийския император Константин V Копроним (741—775), който има син на име Лъв — бъдещият император Лъв IV (775—780). Но това не може да се потвърди със сигурни данни. Така например Робер Гарние⁹, за когото вече споменах, че подхваща същия сюжет, отбелязва, че въпросният император владее „латинската империя с Македония, Тракия и управлявал далматинци, гърци и гети“. България е наречена „Велика България“. Тя провозжда пратеници до Карл Велики, които фигурират дори като главни действащи лица. Българският цар Ватран е убит в една от битките с византийците, но рицарят от Северна Италия на име Руджеро (според Ариосто¹⁰, Панфило¹¹ и Педро де Падиля¹², и Роже във френската форма на името у Гарние¹³ — един от храбрите воители на Карл Велики — помага на българите да спечелят крайната битка в тази война. В знак на благодарност те му предлагат да стане техен цар, но той първоначално отказва (според Педро де Падиля той приема веднага оказаната му чест)¹⁴. Чрез победата си над византийците Руджеро спечелва доверието не само на българите, а и на родителите на любимата си Брадаманда, които преди това са я предлагали за съпруга на Лъв, сина на император Константин. В последната песен (46) български пратеници пристигат в Париж при Карл Велики, за да молят Руджеро да заеме българския престол — короната и скипгърът били оставени на съхранение в Адрианопол. Храбрият рицар се съгласява да стане български цар след три месеца, ако нищо непредвидено не се случи. При новината, че Руджеро ще придобие такава власт, родителите на Брадаманда дават съгласието си за женитбата ѝ с Руджеро. По-нататък

⁴ Ив. Шишманов. Цит. съч., с. 382.

⁵ Panfilo. *Innamoramento di Ruggeretto, figliuolo di Ruggero, Rè di Bulgaria*. . . Venetia, 1555. Авторът е посветил творбата си на Франческо Медичи. Развитието на събитията стига до времето на кръстоносните походи от 1443 и 1444 г., когато християнските сили на католическата църква имат за цел да прогонят „неверниците“ османци от европейската територия.

⁶ Pedro de Padilla. *Tesoro de varias poesias*. Madrid, 1580; 2 éd. 1587; 3 éd. 1589.

⁷ R. Garnier. *Oeuvres complètes*. Paris, 1914.

⁸ Ив. Шишманов. Цит. съч., с. 393.

⁹ R. Garnier. *Op. cit.*

¹⁰ L. Ariosto. *Op. cit.*

¹¹ Panfilo. *Op. cit.*

¹² Pedro de Padilla. *Op. cit.*

¹³ R. Garnier. *Op. cit.*

¹⁴ Pedro de Padilla. *Op. cit.*

Ариосто, а и последователите му не дават развързката на тези събития¹⁵. За нас е ясно, че в България никога не е имало рицар скитник дори като владетел на отделна област или такъв, който да решава изхода на някоя българо-византийска война.

Какви са изворите на Ариосто? Вече отбелязах, че основният е „Влюбеният Ролан“ на Боярдо от 1476 г. Към тази творба трябва да се прибави и една анонимна поема, писана на простонароден език: „История на Брадаманда, сестра на Риналдо Монте-Албански“ от XV в.¹⁶, но българският мотив намираме само в „Бесният Ролан“. В една студия на италиански изследовател Райна Пио¹⁷ от края на миналия век се изказва предположението, че епизодът с битката при Белград и българо-византийските връзки в Ариостовия Ролан са вероятно заимствувани, както и някои други откъси от поемата, от „Декамерон“ на Бокачо. Но прелиствайки тази творба, намираме само един българин на име Марин, „стар морски вълк“¹⁸, за когото самият Бокачо пише¹⁹, че бил един от основните му устни извори. Най-много може да се предположи, че Марин е разказвал български предания на Бокачо. Обаче историята с Марин няма нищо общо с анализирания тук мотив и в такъв случай остава настрана. Ив. Шишманов обяснява, че Ариосто не е трябвало да се позовава на старите френски хроники като „Песен за Ролан“ (XI в.), където се споменава за българите само като съседи на империята на Карл Велики, а да се подсети за тях от големия брой български имена в Северна Италия още от V в. Явно е, че авторът е имал по-подробни сведения, каквито в „Песен за Ролан“ няма²⁰.

Струва ми се, че тук трябва да разгранича малко нещата. Ариосто по принцип следва средновековната традиция: мотивите за героичните подвизи на Ролан и Карл Велики, както вече отбелязах, продължават да се използват и разпространяват, макар и не в „чистия“ си вид. Поетите извличат само отделни моменти от този епос, за да оформят сюжетите си. Така ги намирам в литературните творби на италианците от Ренесанса. Те предхождат или до известна степен се обогатяват от новите идеи, които от своя страна намират по-късно почва и във Франция. В такъв случай познаването на българите не се свързва само с наличието на българския елемент в Италия, а има по-дълбоки корени, които идейно отразяват епохата.

Да видим какво казват някои по-съвременни автори за изворите на Ариосто по принцип. Италианският изследовател Крония²¹, чиято студия търпи критика, твърди, че трябва да търсим извора в някои от тогавашните историографии. Но в повечето такива трудове от XV в. и началото на XVI в. точно този момент липсва²². Струва ми се, че Ариосто е почерпал от тях само някои отделни елементи и идеи (например, че наистина е съществувал византийски император Константин, който е имал син Лъв, някои географски понятия и пр.). Те са били достатъчни, за да развият творческата му фантазия.

Друг италиански учен, Б. Кроче, отбелязва²³, че няма смисъл да се търсят изворите на Ариосто. Той смята, че творческата измислица на един поет не може да граничи с който и да било исторически извор.

¹⁵ L. Ariosto. Op. cit.; Pedro de Padilla. Op. cit.; R. Garnier. Op. cit.

¹⁶ Ив. Шишманов. Цит. съч., 383—389; R. Pio. Le fonti di Ariosto. Firenze, 1900, 114—118, 522.

¹⁷ R. Pio. Op. cit., 114—118, 522.

¹⁸ Gio Boccaccio. Il Decamerone, t. I—II. Londra, 1789.

¹⁹ H. Nauvette. Boccaccio. Paris, 1914, 32—40.

²⁰ Ив. Шишманов. Цит. съч., 390—393.

²¹ A. Cronia. La conoscenza del mondo slavo in Italia. Padova, 1958.

²² Р. Заимова. Италианската хуманистична историография от XV в. и някои балкански проблеми (с оглед на българската история). — В: Историята на българския народ (XV—XVII в.) в историографията (под печат).

²³ В. Кроче. Poeti e scrittori del primo e tardo Rinascimento, vol. II. Bari, 1945.

Според мен Ариосто в желанието си да направи поемата по-разнообразна и интересна, не само е преработил отделни части и изгладил по свой вкус стила, но е и прибавил 6 песни, което ме навежда на мисълта, че междувременно се е запознал вероятно и с някои сведения от вече разпространяващата се византийска литература. На места се чувствава историческата истина, облечена в легендарен вид. Срещат се имена, народи, географски описания и градове (Белград, Новенград, Адрианопол), които явно не са измислени и са черпани от налични исторически или географски разработки. Ариосто, а след него и Гарние пишат за намерението на Карл Велики да обедини двете империи — западната и източната²⁴. По принцип тази идея, съществуваща още от времето на Карл Велики, се застъпва у някои ренесансови историографи от XV в. и е породена от тогавашните събития в Европа. Тук, при Ариосто и Гарние, проличават конкретни моменти от коронясването на Карл Велики, както и връзките между източната и западната империя в края на VIII и началото на IX в.²⁵ От друга страна, на места проличава, че са използвани и западни извори от времето на кръстоносните походи, чиято слава е все още жива в съзнанието на европееца. В някои от тези извори се споменава и за българските владения в Белградско-Браничевската област „Силва Булгарика“ — за тези земи знаем, че са били български до средата на XIII в. и за тях се разказва многократно в западните хроники, които описват кръстоносните походи²⁶.

Заглавие	Автор	Дата	Вид на творбата
1) Влюбеният Ролан	Боярдо	1483—1496 г.	поема
2) История на Брадаманда, сестра на Риналдо Монте-Албански	анонимна	XV в.	поема
3) Бесният Ролан	Ариосто	1516, 1521, 1532 г.	поема
4) Любовта на Руджерето, син на Руджеро, цар на България	Панфило	1555 г.	поема
5) Поетична съкровищница	Падиля	1576 г.	поема
6) Брадаманда	Гарние	1582 г.	драма
7) Учивостта на Лъв и Руджеро	Волтерано	1600 г.	драма
8) Смъртта на Брадаманда	анонимна	1622 г.	драма
9) Учивостта на Лъв и Руджеро	Фиорило	1624 г.	драма
10) Освобождането на Руджеро от о-ва Алчина	Качини — музика	1625 г.	балет-опера
11) Освобождането на Руджеро	Сарачинели — либрето		
12) Освобождането на Руджеро	Париджи	1625 г.	балет
13) Лудостта на Ролан	Качини — музика	1628 г.	балет
14) Брадаманда	Бонарели	1635 г.	драма
15) Безумният Ролан	Калпренед	1636 г.	драма
16) Бесният Ролан	Перило	1642 г.	поема
17) Смешната Брадаманда	Лентинезе	1644 г.	драма
	Театърът на Молиер	1644 г.	драма
18) Брадаманда	Бисари	1650 г.	поема
19) Бесният Ролан	Р. Грийн	XVII в.	драма
20) Брадаманда	Тома Корней	1695 г.	драма
21) Любовният порив на Ролан	Чиконини — може би на текста	XVII в.	опера
22) Брадаманда	Роа	1707 г.	трагедия
23) Бесният Ролан	?	?	опера ²⁷

²⁴ L. Ariosto. Op. cit.; R. Garnier. Op. cit.

²⁵ W. Ohnsorge. Konstantinopel und der Okzident. Darmstadt, 1966.

²⁶ I. Petkova. A propos de la politique de la Hongrie dans les Balkans vers le milieu de XIIIe s. — Etudes balkaniques, III, 108—115.

²⁷ За данните в таблицата съм ползвала било самите творби, било библиографски и други сведения от: Ballets, opéras et autres ouvrages lyriques par ordre chronologique... Paris, 1682; Des ballets anciens et modernes. Paris, 1682; Drammaturgia di Leone Allacci divisa in sette indici. Roma, 1666; Quinault. Le théâtre de M. Quinault contenant ses tragédies, comédies et opéras... Paris, 1715.

През следващите два века „Бесният Ролан“ на Ариосто е представян на сцените на западноевропейските театри и интересът към него не пресъхва. Сюжетът му е преработван от много поети и става основа на техните драматургични творби. Тъй като през XVII и отчасти през XVIII в. броят на произведенията, които имат за сюжет една извлечена от Ариосто история, са много, ще ги обобща в една таблица за повече нагледност.

Част от тези творби не са ми били достъпни и затова не мога да твърдя, че въпросният мотив с българите и византийците, цар Ватран и рицаря Руджеро е бил застъпен в тях. Там, където съм поставила въпросителна, означава, че не съм намерила съответните данни. За поемата на Падила пък нямам точното ѝ заглавие и затова съм посочила заглавието на сборника.

От изложените тук библиографски сведения се разбира, че „Брадаманда“ на Гарние е вдъхновила още няколко френски поети от XVII в. Освен четирите произведения от XVI в. (дадени в таблицата с курсив), където въпросният мотив се среща, в по-късната епоха е застъпен отчасти само в пиесата на Тома Корней в съкратен вид. (Там се казва, че Руджеро е бил избран за български цар²⁸.)

Шишманов твърди, че през XVII в. е било минало вече времето на Ариосто и Гарние и интересът към тях е изчерпан²⁹.

От така представената таблица бих могла да изведа друго заключение. По всичко личи, че Ариостовият „Бесен Ролан“ е твърде разпространен през XVI в. в областта на литературата, като гореразгледаният мотив е застъпен, защото сюжетът е бил черпан винаги от третото издание на Ариосто. През XVII в. театралната публика е имала вкус към раздвижени и необикновени случки. Поемата на Ариосто е била харесвана и играна по традиция поради рицарските сцени — което е в духа на класицизма и барока в Западна Европа. Независимо от това прави впечатление, че поетите са разработвали по една от песните на „Бесният Ролан“ или са извличали отделни теми. Затова, доколкото мога да установя, мотивът с българите и византийците при Белград е бил постепенно изоставен през XVII и XVIII в. Не изключвам и възможността поетите да са ползували първите две издания на поемата.

Широкото разпространение на „Бесният Ролан“ на Ариосто, дължащо се на фамилия д'Есте, печели много почитатели, и то не само сред аристократичните среди. От тази популярност печели и българо-византийската тема в литературата, защото, както видяхме по-горе, тя е била позната не само в Италия, но и във Франция и Испания през XVI в. — интерес, който по време на западноевропейския Ренесанс може да се свърже не само със средновековната рицарска традиция, но и със зародилия се вкус към античните и византийските извори, които намират място в историографията. Мотивът за цар Ватран и рицаря Руджеро може да се разглежда като междинна връзка, обединяваща рицарската легенда и навлизането на новата ерудиция. Като допълнение може да се каже, че самото име Ватран идва може би от българското име Братр (срещано у нас до XVI в.), което има за производно Братанъ. (При дисимилация първото „р“ изпада и става „Батран“ — име, което на гръцка почва дава Ватран.) Но не е изключено то да има и източен произход. Неизяснен остава и въпросът за Руджеро. Известно е, че през 80-те години на XII в. в Далмация е имало един хърватин на име Руджеро със западна титла, но феодално подчинен на Мануил Комнин³⁰. Но както за Ватран, така и за него сигурни доказателства засега няма.

²⁸ T. Corneille. *Bradamante*. Paris. 1696.

²⁹ Ив. Шишманов. Цит. съч., 394—395.

³⁰ Chalandon. *Les Comnènes*, II: Jean Comnène (1118 — 1143) et Manuel Comnène (1143 — 1180). 317 sq; Г. Острогорски. История Византије. Београд, 1956, 359—361.;

Застъпеният тук проблем показва за сетен път, че през периода XV—XVIII в. поробена България не е била забравена в своята история от западно-европейските културни среди. Големият брой историографски трудове, с които ерудитите формират началото на съвременната историография още през XV в., отделят немалко място на средновековната българска държава, предимно във връзка с общуванията ѝ с Византия³¹. Тази историографска тенденция се развива по свой път. Успоредно с нея се развива и литературната традиция. Преплитането между двете линии в случая е минимално. Заимствованията се свеждат само до някои исторически личности, народи от югоизтока и географски понятия. Този мотив за цар Ватран и рицаря Руджеро показва, че литературният интерес на Ариосто и последователите му (Панфило, Гарние, Падиля), изхождайки от традиционния рицарски роман, се разширява, получава други измерения и ориентира към някои събития на Балканите. През XVI в. вече пренначеният цикъл за Карл Велики печели привърженици сред интелектуалния елит на западните европейци. Тази литературна традиция през следващия век е отново подновена, в зависимост от творческата инвенция на всеки автор. За нас остава важен фактът, че при това развитие на т. нар. рицарски епос на ренесансова почва възниква разгледаният тук мотив. Това показва, че извън българо-византийската тематика в историографията по това време литературният интерес към българо-византийските общувания не е пресъхнал в Западна Европа. Съвременните познания на тези литератори за тогавашното състояние на балканския регион са доста ограничени. Географските им представи в повечето случаи се свеждат до познаването на архаизмите от космографиите и географските карти от XV и XVI в. Като се имат предвид всички тези обстоятелства, трябва да разглеждаме тази тематика в литературата не като случайно явление, а като резултат от творческото мислене и съвременно виждане за изворите през Ренесанса и хуманизма.

В. Гюзелев. Неизползуван извор за норманското нашествие в югозападните български земи през 1081—1085. — Исторически преглед, 1976, кн. 6, 106—108.

³¹ Р. Заимова. Цит. съч.